

РЕФОРМА ОСНОВНОШКОЛСКОГ СИСТЕМА У СРБИЈИ
1944–1959.

*Пријем пионира, ученика четвртог разреда основних школа из Параћина у Кабинету
Јосипа Броза Тита, 16. мај 1950. (Музеј Југославије)*

УДК 373.3.014.3(497.11)"1944/1959"
373.3.014.3(497.1)"1944/1959"
37.014.5(497.11)"1944/1959"
37.014.5(497.1)"1944/1959"

Сања Петровић Тодосијевић
Институт за новију историју Србије, Београд
uransp@gmail.com

РЕФОРМА ОСНОВНОШКОЛСКОГ СИСТЕМА У СРБИЈИ 1944–1959.*

*Отећемо светлост бучном водопаду, да обасја и село и град*¹

АПСТРАКТ: Рад представља резултат историографске анализе и покушај да се одговори на питање како је изгледала политика образовања и васпитања у периоду од завршетка ратних операција на тлу Србије, као саставног дела југословенске државе, у јесен 1944. до доношења Закона о основној школи 1959. године, који је представљао републичку „верзију“ савезног Општег закона о школству из 1958. којим је на тлу читаве југословенске државе успостављена јединствена осморазредна основна школа. Реформа основношколског система у Србији 1944–1959. биће приказана пре свега кроз анализу рада партијских тела кроз која је Комунистичка партија Југославије (Савез комуниста Југославије) покушавала да дефинише политику образовања и васпитања у Југославији и Србији да би се затим прешло на анализу начина рада извршне и законодавне власти.

Кључне речи: реформа, основна школа, Србија, Југославија, КПЈ (СКЈ), Комисија за реформу школства, Општи закон о школству, Унеско

Увод

Целовита анализа политике образовања и васпитања у Србији после Другог светског рата представљала је предмет интересовања релативно малог броја аутора и ауторки, међу којима нема истори-

* Рад је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2021. години бр. 451-03-9/2021-14/200016 од 5. 2. 2021.

1 Парола истакнута на зидовима основних школа у деспотовачком крају децембра 1948. Архив Србије (АС), Министарство просвете НРС (Г-183, Ф-85), Допис Извршног одбора Среза деспотовачког Наставном савету Министарства просвете НР Србије у вези са извештајем школског инструктора Атанасија Обрадовића, децембар 1948.

чара и историчарки, они су се само фрагментарно бавили једном од најдинамичнијих сфера деловања југословенске државе у периоду након окончања Другог светског рата.² Политика образовања и васпитања у Србији и Југославији после Другог светског рата нашла је своје место у већини историографских радова који се баве културном политиком југословенске државе после 1945. јер је, бар у Србији, све до 1952. и окончања агитпроповске фазе културне политике, политика образовања и васпитања сматрана њеним саставним делом.³ Фрагментарно, она је нашла место у радовима истраживача и истраживачица који су се бавили појединим сегментима наставе или образовања у периоду после 1945,⁴ као и у радовима аутора чији је предмет интересовања представљао развој високообразовних институција.⁵

- 2 Ranko Simović, *Politika obrazovanja i njena realizacija u SR Srbiji*, (Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1990); Никола М. Поткоњак, *Развој схватања о конститутивним компонентама педагогије у Југославији (1944/1945–1991/1992)*, (Београд: Институт за педагогију и андрагогију Филозофског факултета Универзитета у Београду, 1994).
- 3 Ljubodrag Dimić, *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945–1952*, (Beograd: Rad, 1988); Marija Obradović, *Narodna demokratija u Jugoslaviji 1945–1952*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1995); Aleš Gabrič, *Socijalistička kulturna revolucija: slovenska kulturna politika 1953–1962*, (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1995); Katarina Spehnjak, *Javnost i propaganda. Narodni front u politici i kulturi Hrvatske 1945–1952*, (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2002); Бранка Докнић, *Културна политика Југославије 1946–1963*, (Београд: Службени гласник, 2013); *Културна политика Југославије 1945–1952. Зборник докумената*, I–II, прир. Бранка Докнић, Иван Хофман, (Београд: Архив Југославије, 2009); Миомир Гаталовић, *Дарована слобода – партија и култура у Србији*, (Београд: Институт за савремену историју, 2010); Горан Милорадовић, *Лепота под надзором. Совјетски културни утицаји у Југославији 1945–1955*, (Београд: Институт за савремену историју, 2012).
- 4 Snježana Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945–1960). Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti i historiografija*, (Zagreb: Srednja Europa, 2012); Драгица Кољанин, *Изграђивање идентитета: историја Југославије у уџбеницима за основне школе у Србији 1929–1952*, (Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 2014); Igor Duda, *Danas kada postajem pionir. Djetinjstvo i ideologija jugoslavenskog socijalizma*, (Zagreb–Pula: Srednja Europa, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2015); *Stvaranje socijalističkog čovjeka. Hrvatsko društvo i ideologija jugoslavenskoga socijalizma*, ur. Igor Duda, (Zagreb, Pula: Srednja Europa, Sveučilište Jurja Dobrile, 2017); Lada Duraković, *Glazba kao odgojno sredstvo u formiranju „socijalističkog čovjeka“: nastava glazbe u osnovnim školama u Hrvatskoj (1945.–1965.)*, (Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo, 2019).
- 5 Мирослав Перишић, *Од Стаљина ка Сартру. Формирање југословенске интелигенције на европским универзитетима 1945–1958*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2008); Dragomir Bondžić, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2004); Драгомир Бонџић, *Универзитет у социјализму: високо школство у Србији 1950–1960*, (Београд: Институт за савремену историју, 2010); Драгомир Бонџић, *Мисао без пасоша. Међународна*

Развој основношколског система у Југославији после рата нашао се у фокусу неколико аутора и ауторки који су овом проблему приступили анализирајући основну школу с посебним освртом на искуство различитих југословенских република углавном у првим деценијама после рата.⁶ Развој основног школства у Србији после 1944. нашао је своје место и у пригодним радовима већег обима који су писани за потребе прослава јубилеја појединих основних школа⁷ или институција⁸ као и у радовима мањег обима објављиваним у часописима, зборницима радова и другим стручним публикацијама.⁹

ОД КУЛТУРНЕ ПОЛИТИКЕ КА ПОЛИТИЦИ ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА

Захваљујући победи коју је извојевала у Другом светском рату на челу Народноослободилачке војске Југославије, КПЈ је у послератном периоду сконцентрисала у својим рукама неограничену моћ и изванредна овлашћења у управљању државом. Легитимитет врховног ауторитета и носиоца комплетне власти произилазио је из њених прошлих, али и будућих позиција. Са једне стране, КПЈ је темељила

сарадња Београдског универзитета 1945–1960, (Београд: Институт за савремену историју, 2011).

- 6 Нада Јурукова, *Основното воспитание и образование во Македонија (1944–1950)*, (Скопје: Институт за национална историја, 1990); Aleš Gabrič, *Šolska reforma 1953–1962*, (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006); Сања Петровић Тодосијевић, *Отећемо светлост бучном водопаду. Реформа основношколског система у Србији 1944–1959*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2019).
- 7 *Школство у Азбуковици*, (Љубовија: СИЗ основног образовања и васпитања Општине Љубовија, 1987); Жарко П. Милошевић, Станко Ј. Митић, *Основно школство Зајечара 1830–2003*, (Зајечар: Историјски архив Зајечара, 2003); Момчило Исић, Милорад Радојчић, *Основна школа „Милан Муњас“ Уб 1820–2010*, (УБ: Основна школа „Милан Муњас“ Уб, 2010).
- 8 *Сто година Просветног савета Србије 1880–1980*, ур. Владета Тешић и др., (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1980); Александра Илић Рајковић, *Оснивање и делатност Педагошког друштва Србије*, (Београд: Институт за педагогију и андрагогију, Педагошко друштво Србије, 2019).
- 9 Момчило Павловић, „Школство у Србији 1945–1950“, *Образовање код Срба кроз векове*, зборник радова, ур. Радослав Петковић, Петар В. Крстић, Тибор Живковић, (Београд: Завод за издавање уџбеника и наставних средстава, Друштво историчара Србије, Историјски институт, 2003), 275–288; Dragomir Bondžić, „Prosveta i nauka u Srbiji i Jugoslaviji 1945–1990“, *Istorija 20. veka* 2/2008, 419–466; Sanja Perović Todosiјеvić, „Socijalizam u školskoj klupi i oko nje. Dometi reforme osnovnoškolskog sistema u Jugoslaviji 1949–1958“, *Socijalizam: izgradnja i razgradnja. Zbornik odabranih radova sa Drugog međunarodnog znanstvenog skupa Socijalizam na klupi. Socijalizam: izgradnja i razgradnja*, ур. Chijara Bonfiglioli, Boris Koroman, (Pula–Zagreb: Srednja Europa, Sveučilište Jurja Dobrile, 2017), 45–70.

свој легитимитет на лидерској улози коју је имала у антифашистичкој борби и Народноослободилачком рату залажући се за изградњу братства и јединства. Са друге стране, Партија се позиционирала као авангарда радничке класе која ће у будућности одиграти кључну улогу у стварању бољег и праведнијег, другим речима, социјалистичког друштва. Пут ка таквом друштву водио је преко политичке стабилизације земље, која се није ни могла замислити без привредног и економског опоравка, односно, како се истицало, „општег народног напретка“ који је подразумевао и „културни живот“. На тај начин је културни, па и просветни живот, од самог почетка успостављања нове револуционарне власти виђен као саставни део „социјалистичког преображаја друштва“.

Све кључне одлуке у држави, тако и оне које су се односиле на културну дакле и на просветну политику, доношене су на нивоу највишег партијског тела – Политбироа Централног комитета Комунистичке партије Југославије. Обнародоване на партијским конгресима, одлуке су конкретизоване путем рада државних органа: народних одбора, појединих министарстава и Народне скупштине, као и масовних организација (Народни фронт, Антифашистички фронт жена, Уједињени савез антифашистичке омладине Југославије и др.) чији је рад био посебно запажен на пољу промовисања одређених мера дефинисаних на највишем партијском телу.¹⁰

Може се рећи да је у Југославији све до краја четрдесетих година и Трећег пленума ЦК КПЈ (децембар 1949) скоро апсолутна власт била сконцентрисана унутар апарата ЦК КПЈ који се састојао од: Организационо-инструкторског одељења; Одељења за кадрове; Одељења за агитацију и пропаганду и девет комисија,¹¹ од којих је једна била и Комисија за школе. По истом моделу¹² била су устројена републичка и покрајинска партијска руководства, као и нижи партијски комитети, што у својој књизи *Историја Југославије исто-*

10 Политбиро ЦК КПЈ је имао кадровски монопол и управљао је без контроле ширих тела Партије јер се ЦК КПЈ изабран на V земаљској конференцији (1940) није састајао у пуном саставу све до 1948. и сукоба са Информбироом. Централна улога у Политбироу припадала је Јосипу Броз Титу као генералном секретару, на основу мандата Коминтерне. Његови најближи сарадници били су: Едвард Кардељ, Александар Ранковић и Милован Ђилас. Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji*, 32.

11 Синдикална; војна; контролна; спољнополитичка; за жене; за економску политику; за изградњу народне власти; за социјалну политику. Петровић Тодосијевић, *Отећемо светлост бучном водопаду*, 46.

12 Изузетак су представљале спољнополитичка и, у почетку, контролна комисија. Исто.

ричар Бранко Петрановић означава као „стварање персоналне и реалне уније између КПЈ и државе“.¹³ У првим годинама после рата за школска питања је била задужена Комисија за школе¹⁴ као саветодавни партијски орган у области школства. Формирана је на седници Политбироа ЦК КПЈ 30. јуна 1945. На њеном челу налазио се Едвард Кардељ. Секретар Комисије била је Митра Митровић. Чланови Комисије за школе били су: Мартин Менцел, Милош Јанковић, Коста Грубачић, Сениша Станковић и Фрања Дорошки. Управо је њен састав и начин рада представљао најбољи доказ „персоналне и реалне уније“ Партије и државе јер су сви чланови Комисије у исто време били високи државни функционери у републичким министарствима просвете. Тако је Митра Митровић била министар просвете у првој послератној влади НР Србије, Влади Благоја Нешковића. Мартин Менцеј је био помоћник министра просвете у савезном министарству просвете. Коста Грубачић се налазио на функцији помоћника министра у Министарству просвете НР Србије. Слична ситуација је била на републичком нивоу. Фредо Козак је у исто време био секретар словеначке Школске комисије и министар просвете у влади НР Словеније.¹⁵ Иво Фрол и Зоран Палчок, веома утицајни чланови хрватске Школске комисије, били су помоћници министра просвете у влади НР Хрватске.¹⁶

Поред Комисије за школе, школским питањима се бавило и Одељење за агитацију и пропаганду ЦК КПЈ познатије као Агитпроп ЦК КПЈ. За разлику од Комисије, која је више била задужена за решавање текућих и врло практичних питања, Агитпроп се сматрао главним организатором и носиоцем идеолошко-политичког васпитања, он је усмеравао комплетну културну па и просветну политику. У свом раду, Агитпроп се највише ослањао на масовне организације и државне органе, преко којих се операционализовала одређена политика. Његов апарат је почео да се формира током рата.¹⁷ Рад Агитпропа је реорганизован и прилагођен „политици мира“ у марту 1945. када је ЦК КПЈ донео директиву О реорганизацији агитације и пропаган-

13 Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije*, III, (Beograd: Nolit, 1989), 419–420.

14 У документима се назива и: Комисија за школство, Школска комисија, Педагошка комисија, Просветна комисија.

15 Aleš Gabrič, *Slovenska agitpropaska kulturna politika 1945–1952*, (Ljubljana: Mladina, 1991), 502.

16 Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji*, 34.

17 О етапама развоја Агитпропа видети више у: Milovan Đilas, „Извештај о агитационо-пропагандном раду“, *V. kongres Komunističke partije Jugoslavije 21–28. jula 1948. Stenografske beleške*, (Beograd, 1949); Dimić, *Agitprop kultura*, 36.

де. Према овој директиви, агитроп комисије је требало установити у свим партијским комитетима. Свака агитпроп комисија је била подељена на секторе, од којих је један био – педагошки сектор. На челу Агитпропа ЦК КПЈ налазио се Милован Ђилас. Чланови су били: Стефан Митровић (секретар), Радован Зоговић, Борис Зихерл, Олга Ковачић и Неда Божиновић. Иако се чинило да ће у „новој“ југословенској држави, у којој је дошло до револуционарне промене власти и самим тим успостављања револуционарног режима, процес формирања агитационо-пропагандних структура тећи веома лако, то се није десило. Формирање агитационо-пропагандних одељења било је посебно тешко при локалним комитетима, што је у самом врху Партије објашњавано лошим одабиром људи за вршење одређених функција у специфичном апарату, а то се може прихватити као један од одговора. У суштини, радило се о немогућности „револуционарног субјекта“ да у кратком временском року наметне нову идеолошку матрицу. У циљу разумевања просветне политике, политике образовања и васпитања, поготово у периоду од краја рата до децембра 1949, посебно је значајно нагласити да је процес конституисања апарата за пропаганду и агитацију ишао веома тешко у појединим југословенским републикама – најтеже у Хрватској и Србији. Историчарка Сњежана Корен је, анализирајући рад Агитпропа у Хрватској, указала на чињеницу да постоје озбиљне индиције да у Хрватској у децембру 1946. већина округа није имала агитпроп комисије. Велики број ових окружних комисија је постојао само на папиру, што је значило да Партија у Хрватској није обављала једну од својих главних функција, а то је била пропагандна.¹⁸ Готово идентична ситуација била је у Србији. Према историчару Љубодрагу Димићу, агитационо-пропагандни апарат у Србији је формиран тек почетком 1947. године.¹⁹

Јачем позиционирању агитпроп апарата допринео је сукоб са Стаљином и СССР-ом у лето 1948. Управо је совјетска опасност посебно допринела томе да партијска агитација и пропаганда па самим тим и репресивнији обрачун са неистомишљеницима у неким аспектима буду далеко интензивнији током 1949. и 1950. него у првим годинама после рата и првим месецима конституисања револуционарне власти.²⁰ Са друге стране, опасност од СССР-а отворила је могућност дистанцирања од прве земље социјализма, а то се у процесу јачања

18 Korén, *Politika povijesti u Jugoslaviji*, 37.

19 Dimić, *Agitprop kultura*, 41–46.

20 О репресивним мерама комунистичке власти у Србији и Југославији 1944/45. видети више у: Сања Петровић Тодосијевић, „Однос комунистичке власти у

агитационо-пропагандних органа морало односити и на политику образовања и васпитања. Другим речима, ако је до тада била на маргини интересовања, школа је у будућности морала преузети једну од кључних улога у процесу стварања „новог“, социјалистичког човека, што је јасно речено на III пленуму ЦК КПЈ (децембра 1949). Реформски процес, који је започет крајем 1949. одлукама које су донете на највишем партијском нивоу, у време наглог јачања агитпроп апарата, на први поглед парадоксално, представљао је почетак краја Агитпропа. Био је то, како истиче Сњежана Корен, „почетак окончања идеолошког отапања“, али и укидања агитпроповског апарата.²¹ Реформски правац који је дефинисан децембра 1949. на највишем партијском телу потврђен је одлукама VI конгреса КПЈ/СКЈ из новембра 1952. и IV конгреса Народног фронта Југославије/Социјалистичког савеза радног народа Југославије из марта 1953,²² као и увођењем радничког самоуправљања, односно друштвеног управљања. На тај начин у Федеративној Народној Републици Југославији дошло је до постизања консензуса између највишег политичког ауторитета и друштвених структура у вези са одвајањем партијских и државних функција. По први пут је званично „одобрено“ пропитивање улоге и места КПЈ у држави и друштву.²³ Залагање за „борбу мишљења“ имало је посебно значајан утицај на вођење либералније политике према култури и уметности, самим тим и према образовању као делу културне политике. Политика одвајања партијских и државних функција нарочито ће доћи до изражаја на пољу образовања и васпитања када рад на реформи школског система у Југославији буде препуштен државним институцијама тј. Народној скупштини ФНРЈ, која је на основу члана 15, става 2 Уставног закона о основама друштвеног и политичког уређења ФНРЈ, на својој XXVI заједничкој седници Савезног већа и Већа народа одржаној на VI редовном заседању (другог сазива) 22. маја 1953, донела Резолуцију о образовању и задацима Комисије за реформу школа општег образовања – чиме су конкретне радње на реформи школства под окриљем највишег представничког а не партијског тела могле да почну.²⁴

Србији према ‘старом’ учитељском кадру после Другог светског рата“, *Токови историје* 2/2016, 121–150.

21 Korén, *Politika povijesti u Jugoslaviji*, 43.

22 Видети више у: Spehnjak, *Javnost i propaganda*.

23 Видети више у: Obradović, *Narodna demokratija u Jugoslaviji 1945–1952*.

24 „Одвајање“ државе од Партије мора се схватити условно. Историчар Љубодраг Димић сматра да се агитпроповска фаза културне политике у Србији окончала 1952. Укидање агитпроп апарата није означило потпуни „раскид“ Партије и

ПРОСВЕТНЕ ВЛАСТИ

Док је дефинисање културне и политике образовања и васпитања било у рукама Партије, посредством рада партијских конгреса и Политбироа ЦК КПЈ, за спровођење политике били су задужени савезно министарство и републичка министарства просвете. Повереништво за просвету Националног комитета ослобођења Југославије, основано на Другом заседању у Јајцу 29. новембра 1943, престало је са радом 7. марта 1945. када је формирано Министарство просвете Демократске Федеративне Југославије на челу са Владимиром Рибникаром.²⁵ Врло брзо, при Министарству просвете ДФЈ формиран је Просветни савет као саветодавно тело, са задатком да координира рад републичких министарстава просвете, проучава и даје смернице просветне политике на нивоу целе земље.²⁶ Ступањем

државних органа. Већ у мају 1955. основана је Идеолошка комисија Централног комитета СКЈ. Током 1956. дошло је до формирања републичких идеолошких комисија. Рад Идеолошке комисије СКЈ био је посебно изражен након VI пленума ЦК СКЈ који је одржан у марту 1956. На овом пленуму Тито је на самом почетку подсетио „како је улога комуниста у одбрани револуционарних тековина подједнако актуелна као и пре десет година“, нагласивши да „немешање у те унутрашње ствари није ништа мање опасно од онога што је прије било, када се превише мјешало“. Идеолошка комисија СКЈ је имала значајан утицај и на рад Комисије за реформу школства основане маја 1953, поготово преко Родољуба Чолаковића, савезног секретара за просвету и културу СИБ-а, односно савезног министра просвете и културе који је, са једне стране, био један од најутицајнијих чланова Идеолошке комисије СКЈ док је, са друге стране, био високи државни функционер у области просвете и културе. Dimić, *Agitprop kultura*; Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji*, 45–51.

- 25 Указ о успостављању Министарског савета ДФЈ, *Службени лист ФНРЈ*, 9. март 1945.
- 26 Међу истраживачима који се баве културном политиком Југославије у првим годинама после Другог светског рата постоје различита мишљења у вези са односом савезног и републичких министарстава просвете, односно степеном аутономије који су републички просветни органи имали у односу на савезне. Са једне стране постоје аутори који сматрају (Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945–1991: od zajedništva do razlaza*, (Zagreb: Školska knjiga, 2006); Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918–2008*, (Zagreb: Novi liber, Europapress holding, 2008)) да је федеративно државно уређење Југославије представљало у првим послератним годинама само формалност у условима једнопартијске диктатуре и централистичког система. Са друге стране су они (Gabrič, *Sledi šolskega razvoja na slovenskem*; Antoni D. Smit, *Nacionalni identitet*, (Beograd: Biblioteka XX vek, 2010)) за које је управо управљање науком, културом и школством у првим годинама после рата у Југославији најбољи доказ да је комуникација између савезног и републичких министарстава просвете пример веома комплексног и сложеног односа унутар федерације.

на снагу Устава из 1946.²⁷ савезно министарство просвете је престало да постоји. Уместо њега при Влади ФНРЈ су формирана два нова органа задужена за управљање културом и просветом: Комитет за школе и науку и Комитет за културу и уметност.²⁸ На челу Комитета за школе и науку налазили су се, најпре, Борис Зихерл а затим Маријан Стилиновић. Оба комитета су престала са радом 31. децембра 1948.²⁹ уз образложење о потреби централизације државне управе, што је било условљено сукобом са СССР-ом у лето 1948. и потребом консолидовања редова како унутар Партије тако и унутар државне администрације. Тада долази до формирања јединственог савезног министарства односно Министарства за науку и културу Владе ФНРЈ. И поред тога што у његовом називу није било помена школе и школства, Министарство за науку и културу Владе ФНРЈ, које је формирано 11. децембра 1948, пред само гашење два поменута комитета, у својој надлежности је имало све послове који су претходно приписани Комитету за школе и науку. На челу Министарства за науку и културу све до 31. маја 1950, када је престало да постоји, налазио се Родољуб Чолаковић. Увођење самоуправљања и прелазак компетенција са државе на друштво тј. на самоуправљаче морали су се одразити и на управљање у просвети. Тако је 24. јуна 1950. послове Министарства за науку и културу преузео Савет за науку и културу Владе ФНРЈ који је постојао све до 1953,³⁰ а челну позицију у њему имао је Родољуб Чолаковић. Савет за науку и културу Владе ФНРЈ укинут је Законом о спровођењу Уставног закона од 15. јануара 1953. Његови послови прешли су у надлежност Секретаријата за просвету Савезног извршног већа, који је именован 17. марта 1953. Три године касније, 1956, он је преименован у Секретаријат за просвету и културу СИВ-а, а постојао је и у тренутку доношења Општег закона о школству 1958.

Повереништво за просвету Народне Републике Србије Председништва Антифашистичког савеза народног ослобођења Србије (АСНОС) основано је 14. новембра 1944.³¹ Повереништво је постоја-

27 Устав ФНРЈ, *Службени лист ФНРЈ*, 1. фебруар 1946.

28 Указ, *Службени лист ФНРЈ*, 12. фебруар 1946.

29 Указ, *Службени лист ФНРЈ*, 108, 15. децембар 1948; Указ, *Службени лист ФНРЈ*, 114, 31. децембар 1948.

30 Указ, *Службени лист ФНРЈ*, 32, 29. април 1950.

31 На челу Главног народноослободилачког одбора за Србију од септембра 1941. до 7. марта 1945. био је Петар Стамболић. Од 7. марта 1945. до 9. априла 1945. као министар за Србију наследио га је Јаша Продановић. Петровић Тодосијевић, *Отећемо светлост бучном водопаду*, 57.

ло све до 8. априла 1945, када је Србија добила своје прво послератно министарство просвете.³² Прва српска министарка просвете, у влади Благоја Нешковића,³³ била је Митра Митровић Ђилас, која је на тој функцији остала све до септембра 1948. Увођење радничког самоуправљања и друштвеног управљања довело је до реорганизовања државне управе. Републичка министарства просвете престала су да постоје 1951. године. Министарство просвете НР Србије престало је са радом 9. априла 1951. када га је, све до 1956, заменио Савет за просвету, науку и културу Владе НР Србије, који је преузео послове расформираних републичких министарстава за просвету и за науку и културу. Савет за просвету, науку и културу преименован је фебруара 1953. у Савет за просвету и културу. Преименовање је било у директној вези са доношењем Уставног закона, као и појединачних одредби Закона из 1953. које су јасније дефинисале улогу различитих савета из области: просвете, културе, народног здравља и социјалне политике. Савет је постојао све до 1956, а тада је основан Савет за школство, који ће наредне 1957. бити преименован у Савет за просвету. Управо је ова промена у називу, која је у „први план“ ставила школство/просвету, представљала резултат рада на реформи школства у Југославији. Са друге стране, већ од краја педесетих и почетка шездесетих година дошло је до јаснијег диференцирања просвете у односу на културу и културну политику, што ће у будућности довести до аутономнијег позиционирања политике образовања у односу на друге политике. Савет за просвету Владе НР Србије постојао је све до 1965, када је формиран Републички секретаријат за образовање.

32 Министарство просвете НР Србије је постојало до 9. априла 1951, када је основан Савет за просвету, науку и културу НР Србије (преименован у Савет за просвету и културу фебруара 1953) који је преузео послове ликвидираних Министарства просвете и Министарства за науку и културу НР Србије. Савет је постојао до 1956, када је основан Републички секретаријат за образовање, који је постојао све до 1967. (када је основан 1956. звао се Савет за школство; наредне, 1957. преименован је у Савет за просвету да би тек 1965. постао Републички секретаријат за образовање). *Исто*, 57–58.

33 Влада Благоја Нешковића формирана је 9. априла 1945. Постојала је све до 22. новембра 1946, када је након проглашења Федеративне Народне Републике Југославије и доношења Устава формирана нова влада истог мандатара. Друга влада Благоја Нешковића окончала је свој мандат 5. септембра 1948. У обе владе повереник за просвету била је Митра Митровић Ђилас. Благоја Нешковића на челу српске владе наследио је најпре као председник владе (од 5. 9. 1948. до 5. 2. 1953) а онда (од 5. 2. 1953. до 16. 12. 1953) као председник Извршног већа Србије Петра Стамболића. Петра Стамболића на месту председника Извршног већа наследили су: Јован Веселинов (од 16. 12. 1953. до 6. 4. 1957) и Милош Милић (од 6. 4. 1957. до 9. 6. 1962). *Исто*, 58.

Преименовање министарстава у савете 1951. требало је симболично да означи прелазак на самоуправљање. За разлику од министарстава, савети су функционисали као колективни органи управљања. Иако су и даље били под јаким контролом Партије и партијских кадрова, ипак је дошло не само до децентрализације државне управе већ и до њене демократизације. Чланови републичких и савета за просвету и културу који су постојали на нивоу различитих народних одбора тј. нижих органа власти³⁴ постали су „отворени“ и за представнике власти, дакле КПЈ, и за представнике грађана и просветних радника. Преласком на самоуправљање и отварањем институција једнопартијског система ка друштву и његовим захтевима створили су се услови за покретање првих конкретних корака у реформи школства, што се десило 1953. оснивањем Комисије за реформу школства. Рад на демократизацији управе, па самим тим и на реформи коју је требало да изнесу партијски и стручни кадрови, био је „олакшан“ доношењем читавог низа других мера. Да је питање функционисања народне школе проблем о коме се не стара само држава већ сви припадници заједнице, постало је јасно већ 1951. када је донет Законом о народним школама. Он је представљао један од најзначајнијих показатеља потербе за демократизацијом „живота у школама“ јер је у школу увео институцију школског одбора, помоћног и саветодавног органа који, поред представника локалних органа власти, народних одбора, чине и наставници и родитељи. Три године касније, 1954, након ступања на снагу Одлуке о основним начелима друштвеног управљања у школама, школске одборе заменили су школски савети као „друштвени органи управљања“. Увођење школских одбора односно савета било је предуслов доношења Општег закона о управљању школама из 1955. Закон о управљању школама представљао је врхунац настојања да се школа „заувек“ промени. По њему, школом су управљали директор и школски одбор, док је наставничко веће било одговорно за педагошко руковођење и извођење наставе. Школски одбор, који је могао имати између седам и деветнаест чланова, бирао се на две године. Број и структуру чланова школског одбора одређивали су: надлежни народни одбор на предлог сопственог савета за просвету и културу, зборови бирача подручја одређеног народног

34 Децембра 1950, на основу Закона о саветима грађана, уз све народне одборе основани су савети за просвету и културу, који су у априлу 1951. заменили повереништва. *Исто*.

одбора из редова грађана и наставничко веће из редова наставника одређене школе.³⁵

Израз нових тенденција у руковођењу просветом па и политиком образовања и васпитања било је оснивање бројних институција током педесетих година 20. века. Најпре је 1950, две године раније основан Педагошки институт у Београду израстао у Катедру за педагогију Филозофског факултета Универзитета у Београду. Фебруара 1955. основан је Савезни завод за просвету СИБ-а за сакупљање и проучавање потребних података за реформу школства. Након Јосипа Лукателе, на његовом челу се нашла прва послератна министарка просвете у Србији Митра Митровић.³⁶

ЗАКОН О ОБАВЕЗНОМ СЕДМОГОДИШЊЕМ ОБРАЗОВАЊУ (1945)

Поред КПЈ, односно Савеза комуниста Југославије и просветних органа власти, једну од најзначајнијих улога у процесу креирања политике образовања и васпитања у Југославији и Србији имало је највише законодавно тело у земљи – Народна скупштина (ДФЈ/ФНРЈ), која је у периоду од 1945. до 1958. донела кључне законе који су регулисали сферу основног обавезног образовања. Непосредно по окончању Другог светског рата, све до доношења Закона о обавезном седмогодишњем школовању октобра 1945, сферу основног обавезног образовања регулисало је законодавство из времена Краљевине Југославије тј. законодавство из 1929. са допунама из 1930. којим је било прописано да је народна школа општа и обавезна у целој држави. У свим народним школама настава је била бесплатна. Закон о народним школама из 1929. предвиђао је обавезно осмогодишње школовање. Оно је реализовано кроз четири разреда основне школе. После њих могла се уписати грађанска, средња или стручна школа. Како се у основи културне политике нове југословенске власти, чији је саставни део била и политика образовања и васпитања, налазила идеја о „културној револуцији“, односно о „културном преображају“ друштва, било је за очекивати да ће се међу првим законима који ће бити донети налазити и закон који регулише сферу основног обавезног образовања. Пошто је основна школа у „старој Југославији“ трајала четири године, у оквирима „нове стварности“ она се морала, бар за почетак, продужити на седам година. Тако је Закон о оба-

35 У средњим школама један члан школског одбора се бирао из редова ученика. Исто, 58–59.

36 Исто, 59.

везном седмогодишњем школовању, чија је имплементација требало да буде степеница до увођење обавезног осмогодишњег основног образовања, донесен свега пет месеци након окончања рата. Доношењу једног од „базичних“ закона новог режима у Југославији није претходило доношење устава ни озбиљнија јавна расправа у којој би поред представника Партије учествовали представници струке.³⁷ По историчарки Сњежани Корен, Закон из 1945. би могао представљати доказ изградње образовног система у Југославији по угледу на образовни систем у СССР-у у првим годинама после рата³⁸ јер је доношењу одлуке о преласку на седмогодишње образовање, коју она везује за август 1945. и седницу Просветног савета при Министарству ДФЈ,³⁹ претходило, „највероватније“ у јуну исте године, путовање државне делегације у СССР „у сврху проучавања просветних прилика“.⁴⁰ У државној делегацији том приликом су били: Мартин Менцеј, помоћник министра просвете ДФЈ, Коста Грубачић, помоћник министра просвете Србије, и Иво Фрол, помоћник министра просвете Хрватске.⁴¹ Врло брзо, већ у октобру 1945, уследило је доношење Закона о обавезном седмогодишњем школовању. Упознавање са совјетском праксом није представљало неуобичајену „радњу“ првих година после рата. На крају, социјалистичка педагогија која је требало да представља основу политике образовања и васпитања у Југославији „упросторена“ је у првој земљи социјализма, због чега је искуство СССР-а представљало значајну смерницу свим земљама које су тежиле изградњи социјалистичког друштва. Са друге стране, иступања појединих представника политичке елите који су се у првим годинама после рата посебно истакли на пољу просвете, односно политике образовања и васпитања указују на приметну дистанцу, која је без обзира на исказивање поштовања совјетској пракси, радо истицана. Тако Митра Митровић, у чланку „Коме и какво образовање“ из 1946, каже да је „погрешно постављати питање (...) да ли је наше васпитање комунистичко“ пре свега због тога што оно збуњује и „нас и друге“, али и због тога што „овако постављено питање највећма потиче од реакционарних кругова и реакционарне иностране штампе,

37 Исто, 60.

38 Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji*, 71.

39 „Рад Министарства просвете ДФЈ“, *Културна политика Југославије*, 1, 139.

40 „Допис министра просвете ДФЈ Владимира Рибникара Министарству унутрашњих послова Србије у коме тражи исправе за делегате који путују у СССР“, *Културна политика Југославије*, 2, 274.

41 Своје утиске с пута по СССР-у Коста Грубачић је приказао у књизи: *Систем образовања у Совјетском Савезу*, (Београд–Загреб: Култура, 1946).

која брижљиво пребира по нашим школским плановима и програмима, по букварима и тражи ову или ону подударност са совјетским школским системом, плановима и програмима“. Истичући да је југословенска политика „слична са оном у Совјетском Савезу“, Митра Митровић је закључила: „Ми тражимо и налазимо циљеве васпитања и образовања који ће бити у складу са развитком наше земље која ће формирати људе у свесне људе ове демократске државе“.⁴² Јасно дистанцирање у односу на тезе о поистовећивању југословенског, још увек недовољно формулисаног, и совјетског модела могу се приметити и у радовима других, у то време истакнутих првака Партије и педагога.⁴³ У раду „Смернице савременог педагошког рада“ из 1946. Владо Шмит наводи како се „првим извором за наше ново педагошко образовање“ мора третирати „повезаност с народом и његовом борбом“, другим „све напредне, демократске и хуманистичке мисли“, а трећим „изучавање совјетске педагогике“. Даље је истакао да „познавање наше сопствене друштвене проблематике представља основни извор нашег новог педагошког образовања“, што ће нас „сачувати од погрешног пресађивања до слепог копирања“.⁴⁴ До које мере је један од базичних закона „нове“ југословенске државе представљао израз политике образовања и васпитања која није била дефинисана ни циљевима на задацима, најбоље говори податак да је сам текст закона имао свега девет редова. Савезни закон којим је на територији ДФЈ било уведено седмогодишње основно школовање за сву децу оба пола од седме до петнаесте године претходио је доношењу низа републичких закона: у Србији 1945,⁴⁵ у Хрватској⁴⁶ и Црној Гори 1946,⁴⁷

42 Митра Митровић, „Коме и какво васпитање и образовање“, *Савремена школа* 1/1946, 10.

43 Видети више у: Сања Петровић Тодосијевић, „Конструктивно васпитање најмлађих припадника југословенске заједнице. Совјетски модел на трагу познавања наше сопствене стварности“, *Ослобођење Београда 1944. године*, зборник радова, ур. Александар Животић, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2010), 382–392.

44 Vlado Šmit, „Smernice savremeno pedagoškog rada“, *Pedagoški rad* 6/1946, 20.

45 Закон о увођењу обавезног седмогодишњег основног школовања у Србији, *Службени гласник НР Србије* 43/1945.

46 Закон о обавезном седмогодишњем школовању, *Narodne novine: službeni list Narodne Republike Hrvatske* 116/1946.

47 Закон о увођењу обавезног седмогодишњег школовања у Црној Гори, *Службени лист НР Црне Горе* 10/1946.

у Босни и Херцеговини 1947.⁴⁸ и у Македонији тек 1948.⁴⁹ Посебан републички закон у Словенији, у којој се још пре почетка Другог светског рата прешло на обавезно осмогодишње школовање, никада није донет већ су се републичке власти приликом одређивања организације седмогодишње школе позвале на савезни закон.⁵⁰ Коначно, када је Статутом КПЈ донетим на V конгресу КПЈ у јулу 1948. Партија „осигурала“ спровођење обавезног седмогодишњег школовања,⁵¹ за мање од годину и по дана, у децембру 1949, III пленум ЦК КПЈ прокламовао је прелазак са обавезног седмогодишњег на обавезно осмогодишње школовање, чиме је Закон о обавезном седмогодишњем школовању стављен *ad acta*.

ВЕЛИКА ШКОЛСКА РЕФОРМА

За разлику од Закона о обавезном седмогодишњем школовању који је донет октобра 1945, понајвише као резултат револуционарне промене власти, уз скромну расправу која је вођна искључиво унутар Партије, али не и у оквиру органа законодавне и извршне власти, Општи закон о школству из 1958. представљао је резултат дугорочне расправе о политици образовања и васпитања коју је иницирало највише партијско тело – III пленум ЦК КПЈ децембра 1949, али се развила кроз тела која је оформила Народна скупштина ФНРЈ и унутар којих су поред представника партијске врхушке седели представници различитих меродавних струка попут: учитеља, професора, психолога, педагога и др. Општи закон о школству из 1958, којим је на територији Југославије уведена обавезна осмогодишња основна школа, не само као резултат унутрашњег већ и дијалога који су представници Комисије за реформу школства водили са угледним међународним стручњацима под покровитељством Унеска, представљао је завршницу процеса изградње модерног образовног система у Југославији који се градио од: одлука III пленума ЦК КПЈ (децембра 1949), доношења Закона о управљању државним привредним предузећима и вишим привредним удружењима од стране радних колектива (1950), којим је уведен постепени прелазак на самоуправљање,

48 Закон о sedmogodišnjem osnovnom školovanju, *Službeni list NR Bosne i Hercegovine* 13/1947.

49 Видети више у: Јурукова, *Основното воспитание*; Закон за седумгодишното основно школување, *Службени весник на НР Македонија* 38/1948.

50 Видети више у: Gabrič, „Šolstva na Slovenskem v letih 1945–1951“.

51 *V kongres Komunističke partije Jugoslavije*, (Beograd, 1948), 834.

оснивања Катедре за педагогију Филозофског факултета Универзитета у Београду (1950), доношења Закона о народним школама (1951), доношења Уставног закона (1953), затим Одлуке о основним начелима друштвеног управљања у школама (1954), те Општег закона о управљању школама (1955) и оснивања Савезног завода за просвету СИБ-а (1955).⁵²

После Другог светског рата дошло је до кризе у сфери образовања. Она се пре свега односила на актуелне школске системе, за које се сматрало да су у великом раскораку са захтевима који су пред школу постављани, у околностима сагледавања узрока и несагледивих последица рата. Због тога су скоро све поратне реформе школских система представљале процесе који су текли упоредо са санирањем последица рата. У том смислу оне су представљале процесе који су неминовно морали пратити све фазе у развоју послератног света, као и појединачних друштава унутар којих су спровођене. Општа је сагласност међу историчарима педагогије да су неке од ових реформи трајале пуних четрдесет година и да су окончане тек седамдесетих година 20. века. Више је узрока који су производили јаз између школских система и циљева и задатака који су се пред њих стављали новопрокламованим политикама образовања и васпитања. Имплементирање резултата научно-технолошке револуције било је један од првих задатака који је нова политика образовања и васпитања ставила пред школски систем, који ову врсту знања није препознавао као неопходну, иако ће у будућности читаво човечанство почивати на благодетима научно-технолошке револуције. Самим тим, школски систем није био прилагођен привредном развоју који је у будућности требало да почива на стручним кадровима. Једном од највећих препрека у процесу изградње нове школе тј. новог школског система сматрало се сиромаштво и неравномерна развијеност не само појединих делова света већ и различитих делова једне земље. Нова школа „тражила“ је демографски стабилно окружење а не масовне миграције људи са села у град, које су после Другог светског рата као и на почетку 20. века биле стварност у многим зељама. Сматрало се да стварању нове школе, демократизацији образовања, неће ићи у прилог ни свет какав је обликован после Другог светског рата. „Школа без зидова“ није могла бити стварност у свету у коме су још увек постојале колоније и два међусобно завађена блока.⁵³

52 Петровић Тодосијевић, *Отећемо светлост бучном водопаду*, 62–63.

53 *Исто*, 65–66.

Интензивном раду на дефинисању нових политика образовања и васпитања и отпочињању реформи постојећих школских система после Другог светског рата посебно је допринело „ново“ откривање детињства, које је током рата претрпело тешке губитке. Ратно наслеђе, које је суочило човечанство са најбруталнијим начинима „уништавања“ деце, посебно се одразило на рад Организације уједињених нација која је исте године када је основана, 1945, донела Општу декларацију о правима човека која се односила и на децу. Тек 1959. ОУН је донео Декларацију о правима детета, чији је потписник била и Федеративна Народна Република Југославија. Потписивањем ове декларације све државе које су „приступиле“ документу обавезале су се „да ће децу васпитавати у духу, разумевања, толеранције, пријатељства међу народима, у духу мира и општег братства“. Афирмисању „права на детињство“ после Другог светског рата посебно је допринела Агенција Организације уједињених нација за децу или Уницеф (United Nations Children`s Fund), основана 1946, чији су представници само годину дана након оснивања потписали споразум о сарадњи са Југославијом.⁵⁴

Поред реafirмације детињства, кључни допринос афирмацији реформе школства после Другог светског рата дало је успостављање јединственог система вредности. И поред свих разлика које ће у будућности постојати у Хладним ратом окованом свету и Берлинским зидом подељеној Европи, читав послератни свет градио се на идеји која и данас представља једну од темељних идеја савременог света – на антифашизму. Врло брзо, већ након санирања најтежих последица рата показало се да се, и поред интензивног рада на неговању антифашистичких традиција, рат мора оставити у прошлости како би у будућности било могуће градити заједницу народа међу онима који су до јуче били са различитих страна фронта. Управо ће ове две идеје, идеја о успостављању јединственог система вредности који ће почивати на антифашистичком наслеђу и идеја о међусобној коегзистенцији дојучерашњих непријатеља и у Хладном рату завађених страна, постати темељи Организације уједињених нација, која ће преко своје Агенције за образовање, науку и културу или Унеска (United Nations Educational Scientific and Cultural Organization), ос-

54 Видети више у: Sanja Petrović Todosijević, *Za bezimene. Delatnost UNICEF-a u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji 1947–1954*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008).

новане већ 4. новембра 1946,⁵⁵ одиграти једну од кључних улога у реализацији неких од сегмената бројних реформи школства које ће бити спроведене широм Европе (енглеска реформа система школства 1944, француска Лаванж-Валонова школска реформа 1945, реформе система школства у Шведској, у Западној Немачкој и совјетска реформа 1958) и света (реформа система школства у Јапану),⁵⁶ па и у Југославији (1958), која је Унеску приступила 1950, годину дана пошто је врх Комунистичке партије Југославије дефинисао нову политику образовања и васпитања.⁵⁷

Услови за опсежан рад на реформи школства у Југославији после Другог светског рата створени су на V конгресу КПЈ када су дефинисане главне смернице политике југословенске државе у наредном периоду, па и главне смернице политике образовања и васпитања. Нова просветна политика дефинисана је циљем, основним карактеристикама и принципима на којима треба да почива на III пленуму ЦК КПЈ у децембру 1949. Практичан рад на реформи школства отпочео је 22. маја 1953. када је Народна скупштина ФНРЈ на основу члана 15, става 2 Уставног закона о основама друштвеног и политичког уређења ФНРЈ, на својој XXVI заједничкој седници Савезног већа и Већа народа одржаној на VI редовном заседању (другог сазива) донела Резолуцију о образовању и задацима Комисије за реформу школа општег образовања, чиме је Комисија била формирана. За председника Комисије је изабран др Милош Жанко.⁵⁸

У новембру 1953. Народна скупштина ФНРЈ расформирала је Комисију за реформу школа општег образовања и њене задатке пре-

55 Igor Janev, *Kulturna diplomatija. Spoljna politika Jugoslavije (SCG) prema UNESCO-u*, (Београд: Institut za političke studije, 2004), 90.

56 Никола Поткоњак, *XX век: Ни „век детета“ ни век педагогије: има наде: XXI век*, (Београд: Учитељски факултет Универзитета у Београду, 2000), 144–170.

57 Janev, *Kulturna diplomatija*, 104–105.

58 Петнаесточлану комисију за реформу школства у Југославији су чинили: председник др Милош Жанко (народни посланик), затим народни посланици: Митра Митровић, Лидија Шентјурц, Радован Папић, Пуниша Перовић, Лазар Мојсов; др Борислав Благојевић (председник Удружења универзитетских наставника), Миливоје Урошевић (председник Удружења професора и наставника страних језика), Милисав Мијушковић (председник Удружења учитеља), Јосип Грос (председник Удружења наставника стручних школа), др Радован Теодосић (председник Педагошког друштва НР Србије), Глигор Вујовић (учитељ ОШ „Бранко Радичевић“ из Београда), Живорад Ђушић (наставник осмогодишње школе „Јован Цвијић“ из Београда), Александар Вучо (књижевник) и Стеван Филиповић (секретар комисије). Архив Југославије, Архив Јосипа Броза Тита, КПР II-6-6, Резолуција о образовању и задацима Комисије за реформу школа општег образовања, 22. мај 1953.

нела на Одбор за просвету Савезног већа. Марта 1954. почела је са радом нова/стара Комисија за реформу школства, која је од 7. фебруара 1955, када је основан Савезни завод за проучавање школских и просветних питања,⁵⁹ добила најзначајнијег „савезника“ на одговорном послу који јој је поверен.⁶⁰ Комисија за реформу школа добила је на тај начин не само неопходну помоћ стручњака већ и моћне политичке институције каква је била Народна скупштина ФНРЈ. До средине 1955. Савезни завод за проучавање и школских и просветних питања успео је да „стане на своје ноге“. Ради сличних задатака и потреба формиран су и републички заводи за унапређење школства у Београду, Загребу, Љубљани, Сарајеву и Скопљу. Од краја 1955. посебно активни су били заводи у Београду, Загребу и Љубљани, па су њихови извештаји били од огромне помоћи Комисији и Савезном заводу.⁶¹

„Разрада“ реформе целокупног школског система од тог тренутка је ушла у своју најплодоноснију фазу, која је подразумевала оснивање седам поткомисија: 1. за обавезно школовање,⁶² 2. за стручне школе, 3. за гимназије, 4. за образовање наставног кадра, 5. за образовање одраслих, 6. за предшколске установе, 7. за материјалну базу.⁶³

Поткомисије за обавезно школовање, за гимназије и за школовање наставника завршиле су израду споменутих докумената са предлозима до краја 1955. године. Убрзо је уследило окончање израде докумената који су поверени Поткомисији за стручне школе. Сматрало се да је Поткомисија за обавезно школовање заједно са Поткомисијом за школовање наставника отишла најдаље у своме раду. Резултати до којих је дошла Поткомисија за обавезно школовање об-

59 АЈ, АЈБТ, КПР, II-6-6, Основни проблеми обавезног школовања, април 1955.

60 На челу Комисије за реформу школства налазио се нови/стари председник др Милош Жанко. Секретар комисије била је Митра Митровић. Чланови Комисије су били народни посланици: Радован Папић, Дража Марковић, Душан Ковачевић, Мите Димитријевић, Крсте Марковски, Владо Мајхен, Франц Кимовец, Милијан Неоричић, Марија Јагодић, Пуниша Перовић, Мило Јовичевић, Влајко Беговић, Милка Минић, Милентије Поповић; затим професори: Петар Шимлеша, Драга Хумек, Петар Живојиновић, Јосип Лукатела; Ашер Делеон (Савез синдиката), Света Миливојевић (председник Одбора за кадрове Индустијске коморе). АЈ, АЈБТ, КПР, II-6-6, Извјештај о раду Комисије за реформу школства Одбора за просвјету Савезне народне скупштине, 15. март 1956.

61 Исто.

62 Поткомисија за обавезно школовање радила је у саставу: др Милош Жанко (председник), Љубомир Крнета (секретар), Радован Папић, Бранко Петровски, Милијан Неоричић, Драга Хумек, Габор Јаноши, Миљасав Мијушковић, Даница Нола, Анте Блаженчић, Франц Петернел, Милан Мирковић, Мирко Папремица и Бранко Јањић. Исто.

63 Исто.

рађени су у елаборату под називом „Основна начелна питања, ставови, мотиви, сумарна аргументација и закључци о организацији обавезног школовања“. Поткомисија за образовање наставног кадра, или за школовање наставника како је често називана, резултате свога рада обрадила је у елаборату „Основна питања, начела и закључци о образовању наставника за школе обавезног школовања“. Ова два елабората чинила су „органску“ тј. „заокружену целину“ због чега их је Комисија упутила као јединствен документ на јавну дискусију.⁶⁴

Председник Комисије Милош Жанко је 23. фебруара 1956. упознао потпредседника југословенске владе Едварда Кардеља са дотадашњим резултатима рада Комисије. Кардељ и други потпредседник владе Родољуб Чолаковић предложили су Жанку да Комисија на основу материјала који су сачиниле именоване поткомисије састави целовит приказ школског и васпитног система у Југославији са нагласком на специфичној улози коју поједине школе играју у школском систему. Тада је донета одлука да се поменути елаборат састави до краја марта како би се могао „одржати састанак руководећих другова о тим питањима“.⁶⁵

Извештај о раду Комисије за реформу школства Одбора за просвету Савезне народне скупштине, уз „целовит приказ школског и васпитног система“ тј. брошуру под називом „Проблеми школске реформе“ био је готов до 15. марта 1956.⁶⁶

Поред већ поменутих извештаја комисија, основу поменуте брошуре чинио је и реферат Савезног завода за проучавање школских и просветних питања из априла 1955. под називом „Основни проблеми обавезног школовања“. Извештај Милоша Жанка и брошура „Проблеми школске реформе“ представљали су резултат трогодишњег рада савезне комисије и неколико поткомисија које су у међувремену формиране. Био је то последњи велики напор пред доношење општег закона о школству, али и предуслов без кога се закон није могао ни саставити ни усвојити. Поред тога, био је то први целовит елаборат о приликама у школском систему у Југославији после Другог светског рата, који је јасно маркирао кључне проблеме са којима ће се друштво и држава суочавати и борити све до краја постојања југословенске државе. Извештај Савезног завода за проучавање школских и просветних питања под називом „Основни проблеми обавезног школовања“ из априла 1955. представљао је базични

64 Исто.

65 Исто.

66 Исто.

документ на основу кога је Комисија за реформу школа, формирана још 1953, привела крају реформу школстава у складу са смерницама датим Резолуцијом III пленума ЦК КПЈ из децембра 1949.⁶⁷

Свој рад Комисија је окончала изработом елабората под називом „Предлог система образовања и васпитања у ФНРЈ“, на основу кога је Комисија Одбора за просвету и културу СИВ-а израдила Први нацрт општег закона о школству који је дат на јавну дискусију. У експозеу који је Родољуб Чолаковић, потпредседник СИВ-а, одражао 25. јуна 1958. на Другој седници СИВ-а о Предлогу општег закона о школству, посебна пажња је скренута на динамику дискусије која је у јавности вођена о доношењу овог закона. Том приликом Чолаковић је рекао: „Може се без претеривања рећи да је мало која законска материја била у толикој мери јавно претресана као ова, што је разумљиво с обзиром на њен значај и интерес који наша широка јавност показује за питања школства“.⁶⁸ Он је тада посебно нагласио улогу коју је Унеско имао у процесу изградње модерног школског система у Југославији. Експозе је завршио речима: „Пријатна ми је дужност да са овог места изразим благодарност УНЕСКО-у која је, због важности реформе школства и њене актуелности за многе земље света, омогућила путем техничке помоћи да 103 просветна радника Југославије оду на студиски боравак у разне земље Европе и САД. То је олакшало рад Комисији, јер смо се и овде руководили начелом да користимо туђе искуство, разуме се онолико колико то одговара нашим условима и потребама“.⁶⁹

Организовањем међународних скупова, објављивањем резултата заједничких истраживања, указивањем на могуће (најцелисходније) правце реформисања система школства, односно појединих делова школства, проучавањем појединих типова школа, појединих нових система, као и целих система школства, Унеско је дао огроман допринос развоју школства, посебно у Европи, па и у Југославији, која је само годину дана пошто је прокламовала нову политику образовања и васпитања приступила Унеску. Југославија је постала редован корисник Унескових програма баш у тренутку када је у земљи отпочињао рад на реформи школства. Од 1950. до 1958, али и кас-

67 Исто.

68 Највећа полемика вођена је између Секретаријата за просвету СИВ-а, који је иступио са једним предлогом, који ће на крају бити прихваћен, и Комисије за реформу школа Савета за просвету и културу НР Словеније, која је изашла са другим, касније одбаченим предлогом. *Опти закон о школству са Уводним законом, регистром и експозеом Родољуба Чолаковића*, (Београд: 1958), 3–48.

69 Исто.

није, југословенски стручњаци, пре свега педагози, психолози и просветни радници, биће редовно у прилици да у оквиру Унескових програма посећују међународне скупове и колеге из других земаља. До 1956. југословенски стручњаци могли су „на лицу места“ да прате углавном искуства са Запада. Отопљавањем односа између блокава, повратком СССР-а и земаља Источног блока у „крило“ УН-а и доношењем Унесковог документа под називом „Узајамно упознавање културних вредности Истока и Запада“ на IX генералном заседању Унеска 1956, југословенски стручњаци ће, после паузе од скоро десет година, поново моћи да размењују своја искуства и са колегама из Совјетског Савеза.⁷⁰

Међународна сарадња посебно је активирана од 1954. године, када више почиње да се ради на реформи образовања у Југославији. Интензивној међународној сарадњи са просветним радницима из целе Европе посебно је допринела чињеница да је Југославија од 1955. имала установљен „Програм међународне сарадње наших просветних радника“.⁷¹ Тих година, југословенски просветни радници били су радо виђени гости, углавном у земљама Западне Европе,⁷² као што су просветни радници из ових земаља често посећивали Југославију.⁷³ Од 1952. Југославију су посетили просветни радници из: Данске,⁷⁴ Западне Немачке,⁷⁵ Турске,⁷⁶ Француске,⁷⁷ Сједињених Америчких Држава⁷⁸ и др.

Једно од кључних питања које се поставља када се говори о реформи која је свој пуни израз нашла у Општем закону о школству јесте питање узора по ком је она спроведена у ФНРЈ 1958. године. На основу анализе рада стручњака Савезног завода за проучавање школских и просветних питања, јасно је да за узор није одабран је-

70 Петровић Тодосијевић, *Отећемо светлост бучном водопаду*, 83.

71 „Програм међународне сарадње наших просветних радника“, *Политика*, 3. април 1956.

72 „Преко осам стотина београдских просветних радника стигло у Грчку“, *Политика*, 3. јул 1954; „Размена наших и страних просветних радника“, *Политика*, 12. септембар 1954; „Проучавање искуства иностраних школа“, *Политика*, 28. јул 1955.

73 „Страни просветни радници у Југославији“, *Политика*, 8. јул 1955.

74 „Просветни радници из Данске о нашој земљи“, *Политика*, 9. мај 1953.

75 „Немачки просветни радници на научној екскурзији по нашој земљи“, *Политика*, 22. септембар 1954.

76 „Просветни радници из Турске у Београду“, *Политика*, 20. јул 1955.

77 „Француски просветни радници допутовали у нашу земљу“, *Политика*, 22. јул 1955.

78 „Амерички просветни радници у Београду“, *Политика*, 30. јул 1955.

дан конкретан модел или искуство одређеног дела света. Приликом израде реформе, стручњаци Савезног завода ослонили су се пре свега на „тешко наслеђе“ врло шареноликог југословенског искуства, као и на искуства оних земаља за које се сматрало да, када се говори о реформи система школа обавезног школовања, представљају не само перјанице већ и земље којима је пошло за руком да конституишу модерне системе обавезног школовања, који су били у складу са најсавременијим принципима образовања и васпитања. Тако је југословенска реформа, која се највише ослањала на теорију социјалистичке педагогије и сопствено искуство, пронашла своје узоре у реформисаним образовним системима имплементираним у: Енглеској, Француској, САД-у, Канади и Шведској, што не треба да чуди ако се зна да је, од 1950. и потписивања уговора о сарадњи са Унеском, Југославија могла да велики број својих младих стручњака, првенствено нову и школовану генерацију југословенских педагога, упути на дужа студијска путовања у: Енглеску, Француску, Западну Немачку, САД и друге земље. Након посете експерта Унеска и директора Педагошког института у Женеви Р. Дотренса Југославији 1956. године велики број представника нове генерације југословенских педагога који су били укључени на различите начине у рад Комисије за реформу школства био је у прилици да, захваљујући сарадњи са Институтом у Женеви, стекне велико знање из области методологије епистемолошког истраживања које ће им помоћи да сегменте реформи спроведених у другим земљама покушају да примене у југословенској пракси. Ниједну од реформи која је послужила за узор није било могуће преузети у целини, па ни у њеном највећем делу.⁷⁹

Све реформе које су узете за пример спроведене су у земљама западне демократије. Реформа школског система у СССР-у није узимана у обзир јер је спровођена упоредо са југословенском тј. обе земље су реформисану школу добиле 1958. године. Совјетска пракса је у великој мери остала по страни јер је југословенска реформа школства углавном препуштена новој генерацији педагога. Они су након Првог конгреса југословенских педагога у Београду (1952), социјалистичку педагогију, која је требало да се налази и у основи нове политике образовања и васпитања и у основи реформе школског система, престали да посматрају као ону која је совјетска, већ су је видели као ону која своје утемељење има у вишевековном раз-

79 Петровић Тодосијевић, *Отећемо светлост бучном водопаду*, 84.

воју идеја и схватања која се могу означити као социјалистичка, од којих су нека била не само присутна него су и настала на Западу.⁸⁰

ШКОЛЕ ОСНОВНОГ ОБАВЕЗНОГ ОБРАЗОВАЊА

Када се децембра 1949. састао III пленум ЦК КПЈ у ФНР Југославији је важио Закон о обавезном седмогодишњем школовању из октобра 1945. Трећи пленум ЦК КПЈ је донео одлуку о обавезном преласку на осмогодишње школовање уз помоћ расположивих типова школа и уз помоћ формирања прелазних типова школа основног обавезног образовања. Крајњи циљ преласка на обавезно осмогодишње школовање био је стварање јединствене осморазредне основне школе на нивоу целе државе. Прелазак је требало извести уз помоћ: четвороразредне основне школе, шестогодишње или шесторазредне основне школе, која је представљала прелазни тип ка осмогодишњој и осмогодишње школе. Непотпуне, потпуне и класичне гимназије, као и осморазредне школе какве су већ постојале у неким деловима Југославије постале су школе основног обавезног образовања, које ће у процесу изградње обавезне осморазредне основне школе одиграти значајну улогу.

Под школама основног обавезног школовања у НР Србији, школске 1957/1958, последње године пред ступање на снагу Општег закона о школству, подразумеване су: четвороразредна, шесторазредна, осмогодишња школа и нижи разреди потпуних гимназија.

Увођење обавезног осмогодишњег образовања сматрано је кључем успеха реформе школског система после Другог светског рата не само због тога што је на територији југословенске државе постојало више типова школа основног обавезног образовања, због чега се није могло говорити о постојању јединствене основне школе и јединственог образовног система, већ и због тога што је захтев за обавезном осмогодишњом школом био императив времена. Поред тога, сматрало се да се младе генерације не могу припремити за живот у савременом свету уколико основно образовање стичу у четвороразредној основној школи. Увођење обавезне осмогодишње школе било је неопходно и због тога што су резултати до којих је у својим истраживањима дошао Савезни завод за проучавање школских и просветних питања показали да је образовна структура грађана, пре свега „произвођача“, толико лоша да је угрожен друштвени

80 Исто, 85.

поредак земље и будућност социјализма у Југославији. И на крају, оно се није могло заобићи јер је савремена педагошка наука видела обавезну осмогодишњу школу као оптималну форму образовања за најмлађе грађане савременог света, па и југословенске федерације, због чега су јасно дефинисани принципи на којима је требало да почива. Обавезна осмогодишња школа требало је да представља јединствену⁸¹ и демократичну⁸² дрштвену институцију,⁸³ ону у којој се стиже опште образовање⁸⁴ захваљујући ком се обезбеђује проходност ка свим даљим ступњевима образовања.⁸⁵ Обавезна осмогодишња школа је на тај начин представљена као одскачна даска у даљем процесу образовања и васпитања, чиме је потврђен њен значај унутар јединственог школског система.⁸⁶

- 81 Првим и најзначајнијим принципом на коме је требало да почива обавезна осмогодишња школа сматран је принцип јединствености, који је пре свега подразумевао успостављање обавезне осмогодишње школе која ће тежити јединственим циљевима и задацима у васпитању на територији читаве ФНРЈ. Поред тога, успостављање принципа јединствености подразумевало је да се обавезна осмогодишња основна школа не може посматрати као изолован део ширег система, већ, напротив, као саставни део јединственог образовног система. Успостављање јединственог образовног система требало је да представља гарант његове проходности, чиме би се стало на пут пракси да највећи број деце напушта школовање после завршене четвороразредне основне школе. АЈБТ, КПП, II-6-6, Основни проблеми обавезног школовања, април 1955.
- 82 Успостављањем другог принципа односно принципа демократичности обавезну осмогодишњу школу требало је извести „из извесне изолованости“ и повезати са животом и друштвом. У ужем смислу, принцип демократичности се испољавао кроз наставно-васпитни рад који је требало да буде подешен према свим ученицима тј. како према онима који неће наставити школовање тако и према онима који ће га наставити у некој другој школи општег типа, средњој стручној школи и на универзитету. У односу на појединца, односно на дете, принцип демократичности се манифестовао као начело захваљујући ком су сва деца у ФНРЈ морала да имају једнако право на образовање и свестрани развој. Исто.
- 83 Обавезна осмогодишња школа представљала је културни центар места у коме се налазила. Сматрало се да школа не може и не сме бити затворена у себе и изолована од живота. Школа је као део заједнице морала бити повезана и окренута ка колективу како би дошло до сарадње свих школских и ваншколских фактора у процесу образовања и васпитавања младих људи. Исто.
- 84 Обавезна осмогодишња школа морала је да пружи опште образовање, које представља „скуп знања, умења, навика и вештина којима треба да овлада ученик у складу са својим узрастом и способностима“. Исто.
- 85 Обавезна осморазредна школа требало је да игра једну од кључних улога приликом даљег опредељивања ученика, сматрано је да на ученике који завршавају обавезну школу треба да утиче тако да се даље школују и усавршавају. Исто.
- 86 Обавезна осморазредна школа је требало да представља основу сваког даљег школовања и самосталног изграђивања, што је значило да као таква није могла бити подређена ниједној другој школи. Исто.

У већ поменутом реферату Савезног завода за проучавање школских и просветних питања из априла месеца 1955. дословно је речено да „подизање осмогодишње школе није тековина само социјализма“ и да је тај проблем „наметнуо живот, економски и културни развитак не само код нас него и у другим земљама“. Наведено је да су „тим путем“ пошле „многе земље већ одавно“. Расположиви подаци за четрдесет шест земаља указивали су на то да је обавезно осмогодишње школовање у тринаест земаља трајало осам година, и то у: Аустралији, Аустрији, Канади, Финској, Француској, Хондурасу, Луксембургу, Монаку, Холандији, Уругвају, на Куби и Новом Зеланду. Обавезно четворогодишње основно школовање било је заступљено у знатно мање развијеним деловима света, тј. као такво није формално било заступљено у Европи.⁸⁷

Сматрало се да је прелазак на осмогодишње обавезно школовање нужно и због тога што школа каква је постојала пре увођења обавезне осмогодишње није поштовала дете и законитости његовог развитка, јер је од њега тражила „да зна и резонује као одрастао човек, да улази у веома сложене друштвене односе које није кадро да схвати“. Другим речима, знање које су деца стицала у четири разреда основне школе или у четири плус два разреда шестогодишње школе сматрало се недовољним за живот у савременом свету.⁸⁸

Постојеће форме обавезног образовања нису одговарале ни друштвеном развитку ФНРЈ. Савезни завод за проучавање школских и просветних питања их је дефинисао назадним, због чега се сматрало да озбиљно угрожавају друштвени поредак. Стручњаци Завода за проучавање школских и просветних питања закључили су, априла 1955, радећи на документу који је представљао главни предлог за рад Комисије за реформу образовања, следеће: „Низак ниво просвећености широких народних маса у нашој земљи већ данас постаје објективна сметња за даље продубљивање наше социјалистичке домовине. Услед те заосталости огроман број наших људи не може да користи сва права које му пружа наше друштвено уређење нити да у потпуној мери активно учествује у раду разноврсних органа управљања. Садашњи ниво образовања наших грађана већ није у складу са нашим друштвеним потребама“.⁸⁹

87 Исто.

88 Исто.

89 Најдрастичнији пример партиципације лоше образованих у поменутиим органима била је Босна и Херцеговина, где је 1953. у овим органима радило: без школске спреме 32% одборника; са основном школом 57%; са нижом средњом

Као још један у низу кључних разлога за увођење обавезног осморазредног школовања навођени су захтеви који проистичу из тзв. „развитка производње“. Подаци за 1953. показали су да је степен општег и стручног образовања радника тј. „произвођача“ веома слаб.⁹⁰

Педагошких разлога за увођење обавезног осмогодишњег школовања било је више. Пре свега сматрало се да се дете пре четрнаесте године старости не може запослити у привреди јер би се тиме угрозило право детета на образовање и несметани развитак свих његових снага и способности у периоду када је тај развитак најинтензивнији. Дакле, осморазредна обавезна школа, која би се похађала без прекида, сматрана је оптималном средином за свеукупан развој малишана од седам до 14 година. Поред тога, сматрано је да прекидање школовања, чак и када се оно у неком тренутку наставља, нема позитивне последице на развој детета. То је био случај са децом која су завршавала четвороразредну или шесторазредну основну школу а своје школовање нису настављала у школама општег типа тј. у гимназијама. Да би се уписала у школу ученика у привреди или неку другу стручну школу, ова деца су морала направити паузу од две или четири године, што их је у великој мери удаљавало и од самог уписа. Посебан проблем представљала је чињеница да ови младићи и девојке у периоду од две односно четири године нису долазили у контакт са новим а старо и давно научено градиво су већ заборављали. Сазнање да се после завршене основне школе са петнаест година креће из почетка деловало је обесхрабрујуће за многе. Са становишта савремене педагошке науке тога времена, сматрало се да су деца која у узрасту од 11 односно 13 година напуштају школовање склонија испољавању одређене врсте понашања која је у друштву неприхватљива. Стручњаци Завода за проучавање школских и просветних питања сматрали су да „прекид школовања у периоду најинтензивније дечје активности, извесног осамостаљивања и одвајања од родитеља, изразитијег испољавања наклоности и индивидуалности и формирања извесних црта карактера, даје могућност разноврсним изопачењима која се касније тешко могу исправити. Известан број ове деце немају готово никаквог запослења у том времену, развијају се као мали беспос-

школом 7,5%; са средњом школом 2,5% и са факултетом свега 1% одборника. Према подацима пописа из 1953, у органима власти привредних и масовних друштвених организација у БиХ партиципирало је 89% одборника без икакве школске спреме или само са основном школом и свега 1% одборника са факултетском дипломом. Исто.

90 Исто.

личари, па се мора мислити и о томе да се тиме не отворе неки поред педагошких и социјални проблеми“.⁹¹

Општи закон о школству (1958)

Општи закон о школству је ступио на снагу 1. септембра 1958. Закон је представљао завршетак дугогодишњег рада Комисије за реформу школства и Савезног завода за проучавање школских и просветних питања. Био је специфичан и значајан по много чему. Пре свега, ради се о закону који је током читавог периода социјалистичке Југославије „привлачио“ педагоге, социологе, филозофе, теоретичаре различитих профила. Неки од њих, попут Ранка Симовића, аутора књиге *Политика образовања и њена реализација у СР Србији* из 1990, третирали су га као „концепцијско-системски и политички документ“ којим је створена правна основа за изградњу новог система образовања и васпитања и конституисање оне политике која се може означити као „друштвено образовна“. Приликом састављања законског акта, законодавац је пошао од одговорности „читаве друштвене заједнице“ у циљу, како се истицало, стварања услова за образовање и васпитање „у интересу свестраног развоја социјалистичког друштва и личности појединца“. По први пут су школа и друге установе за образовање и васпитање проглашене за самосталне друштвене установе, организоване у духу уставних промена из 1953. „на начелима друштвеног самоуправљања“. Општи закон о школству значајан је због тога што је представљао први правни документ у коме је формулисан циљ образовања и васпитања. Образовању и васпитању одређен је садржај. Законом је утврђен циљ свих уснова за образовање и васпитање. Општи закон о школству прокламовао је принцип отворености школе и других образовних и васпитних уснова према друштву како би се што ефикасније остварили циљеви образовања и васпитања. Школа се, по Закону, морала отворити према: породици, различитим друштвеним и привредним организацијама, удружењима итд. На овај начин школа је требало да доприноси културном развоју средине којој припада.⁹²

Општим законом о школству из 1958. у Југославији је, после четрдесет година постојања заједничке државе, уведен јединствен систем образовања и васпитања. Јединствени школски систем од Словеније до Македоније чиниле су: предшколске установе, основ-

91 Исто.

92 Simović, *Politika obrazovanja*, 59-60.

не школе, гимназије, стручне и више стручне школе, факултети, високе школе и уметничке академије, као и установе за образовање одраслих и стручно усавршавање попут: редовних школа, различитих школа за одрасле, радничких и народних универзитета и других установа. Овом систему припадало је и: образовање стручних кадрова у радним организацијама, специјалне школе, домови ученика и друге ваншколске васпитне установе и посебне школе за образовање наставника. Систем који је уведен сматрао се потпуним јер су у њега улазиле све врсте установа за васпитање и образовање. Општим законом о школству на територији читаве Југославије уведено је обавезно основно школовање у трајању од осам година за сву децу од седам до 14 година. По Закону, основна школа се могла завршити и ванредно. Била је услов за упис у гимназију и стручне школе. Закон је укинуо дотадашњи дуализам у васпитању и образовању, јер је „престао да прави“ разлику између стручних школа и гимназија, које су раније биле привилеговане и „најшире отварале врата“ за даље школовање. У складу са демократизацијом уведен је обавезан конкурс за упис у све облике школског образовања после основне школе. Закон је увео начело бесплатне наставе, али не и школовања уопште. Њиме је уведена настава на језицима народности (националних мањина), самосталност наставника у остваривању циља образовања и васпитања, као и у вођењу наставе, учешће ученика у управљању школама. Општим законом о школству уведена је као потпуно нова установа Просветни савет Југославије. Народна република Србија је била једна од првих која је донела своју верзију Општег закона о школству. Већ наредне, 1959. године у Србији је поред Закона о основној школи донет и Закон о просветно-педагошкој служби.⁹³

РЕЗИМЕ

Реформа основношколског система у Србији, од краја Другог светског рата до доношења Општег закона о школству 1958. године (Закон о основној школи, 1959) којим је на територији целе Југославије успостављена јединствена осморазредна основна школа, неодвојива од борбе за модернизацију, еманципацију и демократизацију друштва у 20. веку. Тешко ју је замислити без увида у дугу и сложenu борбу за „нову школу“, која је у условима послератне Европе и света, суоченим са поражавајућим и трагичним сликама стра-

93 Петровић Тодосијевић, *Отећемо светлост бучном водопаду*, 98–102.

дања деце и читавог човечанства, постала захтев за целокупном реформом школског живота.

Реформа основношколског система представљала је део борбе за културну трансформацију друштва коју је револуционарна, комунистичка власт у Југославији отпочела још за време Другог светског рата. Пут ка социјалистичком друштву водио је преко политичке стабилизације земље која је подразумевала привредни, економски и културни напредак. „Просветни живот“ сматрао се делом „културног живота“ без чије трансформације није могло бити ни „социјалистичког преображаја друштва“. Услови за опсежан рад на реформи школства у Југославији после Другог светског рата створени су на V конгресу КПЈ 1948. када су дефинисане главне смернице политике образовања и васпитања. Нова просветна политика дефинисана је у децембру 1949. на III пленуму ЦК КПЈ, који је донео одлуку о обавезном преласку на осмогодишње школовање. Крајњи циљ овог преласка био је стварање јединствене осморазредне основне школе на нивоу целе државе. У условима послератног развоја српског и југословенског друштва, „борба за дужу школу“ преваљала је пут од доношења Закона о обавезном седмогодишњем школовању октобра 1945. до доношења Општег закона о школству 1958, односно Закона о основној школи из 1959. године. Практичан рад на реформи школства отпочео је 22. маја 1953, када је Народна скупштина ФНРЈ формирала Комисију за реформу школа општег образовања. У условима опсежних друштвених (увођење самоуправљања) и политичких (уставне промене) реформи, ова комисија (1953–1958) одиграла је кључну улогу у процесу не само реформисања основношколског, као дела целокупног школског система у Југославији, већ и стварања модерног школског система који у својој основи у Републици Србији постоји и данас.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Архив Југославије. Архив Јосипа Броза Тита, Кабинет председника Републике.
- Архив Србије. Министарство просвете Народне Републике Србије.
- *Културна политика Југославије 1945–1952. Зборник докумената*, I–II, приређивачи Бранка Докмановић, Иван Хофман. Београд: Архив Југославије, 2009.
- *Narodne novine: službeni list Narodne Republike Hrvatske* 116/1946.
- *Општи закон о школству са Уводним законом, регистром и експозеом Родољуба Чолаковића*. Београд, 1958.

- *V kongres Komunističke partije Jugoslavije*. Beograd, 1948.
- *Службени весник на НР Македонија* 38/1948.
- *Службени гласник НР Србије* 43/1945.
- *Službeni list NR Bosne i Hercegovine* 13/1947.
- *Службени лист НР Црне Горе* 10/1946.
- *Службени лист ФНРЈ*, 9. март 1945.
- *Службени лист ФНРЈ*, 1. фебруар 1946.
- *Службени лист ФНРЈ*, 12. фебруар 1946.
- *Службени лист ФНРЈ* 108, 15. децембар 1948.
- *Службени лист ФНРЈ* 114, 31. децембар 1948.
- *Службени лист ФНРЈ* 32, 29. април 1950.

- Bondžić, Dragomir. *Beogradski univerzitet 1944–1952*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2004.
- Bondžić, Dragomir. „Prosveta i nauka u Srbiji i Jugoslaviji 1945–1990”. *Istorija 20. veka* 2/2008, 419–466.
- Бонџић, Драгомир. *Универзитет у социјализму: високо школство у Србији 1950–1960*. Београд: Институт за савремену историју, 2010.
- Бонџић, Драгомир. *Мисао без пасоша. Међународна сарадња Београдског универзитета 1945–1960*. Београд: Институт за савремену историју, 2011.
- Gabrič, Aleš. *Slovenska agitpropaska kulturna politika 1945–1952*. Ljubljana: Mladina, 1991.
- Gabrič, Aleš. *Socijalistička kulturna revolucija: slovenska kulturna politika 1953–1962*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1995.
- Gabrič, Aleš. *Šolska reforma 1953–1962*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.
- Гаталовић, Миомир. *Дарована слобода – партија и култура у Србију*. Београд: Институт за савремену историју, 2010.
- Goldstein, Ivo. *Hrvatska 1918–2008*. Zagreb: Novi liber, Europapress holding, 2008.
- Грубачић, Коста. *Систем образовања у Совјетском Савезу*. Београд–Загреб: Култура, 1946.
- Dimić, Ljubodrag. *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945–1952*. Beograd: Rad, 1988.
- Докнић, Бранка. *Културна политика Југославије 1946–1963*. Београд: Службени гласник, 2013.
- Duda, Igor. *Danas kada postajem pionir. Detinjstvo i ideologija jugoslovenskog socijalizma*. Zagreb–Pula: Srednja Europa, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2015.
- Duraković, Lada. *Glazba kao odgojno sredstvo u formiranju „socijalističkog čovjeka“: nastava glazbe u osnovnim školama u Hrvatskoj (1945.–1965.)* Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo, 2019.

- Dilas, Milovan. „Izveštaj o agitaciono-propagandnom radu“. *V. kongres Komunističke partije Jugoslavije 21–28. jula 1948. Stenografske beleške*. Beograd, 1949.
- Илић Рајковић, Александра. *Оснивање и делатност Педагошког друштва Србије*. Београд: Институт за педагогију и андрагогију, Педагошко друштво Србије, 2019.
- Исић, Момчило, Милорад Радојчић. *Основна школа „Милан Муњас“ Уб 1820–2010*. Уб: Основна школа „Милан Муњас“ Уб, 2010.
- Janev, Igor. *Kulturna diplomatija. Spoljna politika Jugoslavije (SCG) prema UNESCO-u*. Beograd: Institut za političke studije, 2004.
- Јурукова, Нада. *Основното воспитание и образование во Македонија (1944–1950)*. Скопје: Институт за национална историја, 1990.
- Кољанин, Драгица. *Изграђивање идентитета: историја Југославије у уџбеницима за основне школе у Србији 1929–1952*. Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 2014.
- Koren, Snježana. *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945–1960). Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti i historiografija*. Zagreb: Srednja Europa, 2012.
- Милорадовић, Горан. *Лепота под надзором. Совјетски културни утицаји у Југославији 1945–1955*. Београд: Институт за савремену историју, 2012.
- Милошевић, Жарко П., Станко Ј. Митић. *Основно школство Зајечара 1830–2003*. Зајечар: Историјски архив Зајечара, 2003.
- Митровић, Митра. „Коме и какво васпитање и образовање“. *Савремена школа* 1/1946, 13–16.
- Obradović, Marija. *Narodna demokratija u Jugoslaviji 1945–1952*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1995.
- Павловић, Момчило. „Школство у Србији 1945–1950“. *Образовање код Срба кроз векове*, зборник радова, ур. Радослав Петковић, Петар В. Крестић, Тибор Живковић, 275–288. Београд: Завод за издавање уџбеника и наставних средстава, Друштво историчара Србије, Историјски институт, 2003.
- Перишић, Мирослав. *Од Стаљина ка Сартру. Формирање југословенске интелигенције на европским универзитетима 1945–1958*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2008.
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije*, I–III. Beograd: Nolit, 1989.
- Petrović Todosijević, Sanja. *Za bezimene. Delatnost Unicefa u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji 1947–1954*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008.
- Петровић Тодосијевић, Сања. „Конструктивно васпитање најмлађих припадника југословенске заједнице. Совјетски модел на трагу познавања наше сопствене стварности“. *Ослобођење Београда 1944. године*, зборник радова, ур. Александар Животић, 382–391. Београд: Институт за новију историју Србије, 2010.

- Петровић Тодосијевић, Сања. „Однос комунистичке власти у Србији према ‘старом’ учитељском кадру после Другог светског рата“. *Токови историје* 2/2016, 121–150.
- Perović Todosijević, Sanja. „Socijalizam u školskoj klupi i oko nje. Dometi reforme osnovnoškolskog sistema u Jugoslaviji 1949–1958“. *Socijalizam: izgradnja i razgradnja. Zbornik odabranih radova sa Drugog međunarodnog znanstvenog skupa Socijalizam na klupi. Socijalizam: izgradnja i razgradnja*, ur. Chijara Bonfiglioli, Boris Koroman, 45–70. Pula–Zagreb: Srednja Europa, Sveučilište Jurja Dobrile, 2017.
- Петровић Тодосијевић, Сања. *Отећемо светлост бучном водопаду. Репформа основношколског система у Србији 1944–1959*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2019.
- Поткоњак, Никола М. *Развој схватања о конститутивним компонентама педагогије у Југославији (1944/1945–1991/1992)*. Београд: Институт за педагогију и андрагогију Филозофског факултета Универзитета у Београду, 1994.
- Поткоњак, Никола. *XX век: Ни „век детета“ ни век педагогије: има наде: XXI век*. Београд: Учитељски факултет Универзитета у Београду, 2000.
- Radelić, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945–1991: od zajedništva do razlaza*. Zagreb: Školska knjiga, 2006.
- Simović, Ranko. *Politika obrazovanja i njena realizacija u SR Srbiji*. Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1990.
- Smit, Antoni D. *Nacionalni identitet*. Београд: Biblioteka XX vek, 2010.
- Spehnjak, Katarina. *Javnost i propaganda. Narodni front u politici i kulturi Hrvatske 1945–1952*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2002.
- *Stvaranje socijalističkog čovjeka. Hrvatsko društvo i ideologija jugoslavenskega socijalizma*, ur. Igor Duda. Zagreb–Pula: Srednja Europa, Sveučilište Jurja Dobrile, 2017.
- *Сто година Просветног савета Србије 1880–1980*, ур. Владета Тешић и др. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1980.
- *Школство у Азбуковици*. Љубовија: СИЗ основног образовања и васпитања Општине Љубовија, 1987.
- Šmit, Vlado. „Smernice savremeno pedagoškog rada“. *Pedagoški rad* 6/1946.
- *Политика*, 1953, 1954, 1955.

SUMMARY

Sanja Petrović Todosijević

THE REFORM OF THE PRIMARY SCHOOL SYSTEM IN SERBIA 1944-1959

ABSTRACT: The paper represents the result of a historiographical analysis and an attempt to describe the education and upbringing policy in the period from the end of military operations in the territory of Serbia, which was an integral part of the Yugoslav state, in the autumn of 1944, to the passing of the Primary School Law of 1959, which represented the republic's "version" of the federal General Law on Education of 1958, through which, among other things, a uniform eight-grade primary school system was established in the territory of the entire Yugoslav state. The reform of the primary school system in Serbia in the period from 1944 to 1959 will be presented first through the analysis of the activities and operations of the party bodies through which the Communist Party of Yugoslavia (the League of Communists of Yugoslavia) tried to formulate the education and upbringing policy in Yugoslavia and Serbia. Then, the focus will be shifted onto the analysis of the methods of operation of the executive and legislative authorities.

KEY WORDS: reform, primary school, Serbia, Yugoslavia, the CPY (the LCY), the Committee for the Education Reform, the General Law on Education System, UNESCO

The reform of the primary school system in Serbia, which was an integral part of the Yugoslav state, was implemented in the period from 1944 to 1959, i.e. in the period from the end of military operations in the territory of occupied Serbia to the passage of the Law on Primary School in 1959, which represented the republic's version of the General Law on Education of 1958. The reform of the primary school system in Serbia in the first fifteen years after the end of the Second World War was implemented as a part of the large-scale reform of the education system in Serbia and Yugoslavia, so it cannot be understood fully without the wider context. The reform of the primary school system in Serbia implemented in the period from 1944 to 1959 can be understood as a part of several complex processes, some of which lasted for a very long time. First of all, it is inseparable from the struggle for the modernisation, emancipation

and democratisation of Serbian society, i.e. all those processes which, despite various discontinuities, could be observed from the end of the nineteenth century. It is inseparable from the struggle for the “new school” and the demands for a “fundamental” reform of the school life which became prominent more than ever before in the post-war world faced not only with the tragic children suffering in the Second World War, but also with the new “invention” of childhood. In addition to this, it cannot be understood without gaining an insight into the complex reform of the entire “educational life” inseparable from the cultural reform which, in the period after the end of the Second World War and the establishment of a new, communist regime, represented the foundation for the transformation of Serbian and Yugoslav society into a socialist society. Establishing a socialist society involved the creation of a “socialist man”. In the post-war conditions of Yugoslav society, this could not be achieved without establishing a new education and upbringing policy. The conditions necessary for intensive work on the reform of the education system in Yugoslavia after the Second World War were created at the Fifth Congress of the CPY in 1948, when the main guidelines for the education policy were formulated. The new education and upbringing policy was formulated at the Third Plenary Session of the Central Committee of the CPY in December 1949. The third plenum of the CC of the CPY made a decision about the mandatory transition to eight-year-long primary education. The ultimate goal of the transition to the mandatory eight-year-long primary education was to establish a uniform eight-grade primary school in the territory of the entire state. In the conditions of the post-war Serbian and Yugoslav society, “the struggle for a longer school” had started with the passing of the Law on Mandatory Seven-Year-Long Education in October 1945 and ended with the passing of the General Law on Education of 1958 and the Primary School Law of 1959. The actual work on the education reform started on the 22nd May 1953, when the National Assembly of the FPRY established the Committee for the Reform of Schools for General Education. In the conditions of the liberalisation and democratisation of social and political circumstances, The Committee for Education Reform (1953–1958) played a key role not only in the process of reforming the primary school system as a vital part of the entire school system in Yugoslavia, but also in the creation of the modern school system which, with its fundamental characteristics, exists in the Republic of Serbia to this day.